

МӘСЕЛЕЛІ ЖАҒДАЙ ТҰҒЫЗЫП ОҚЫТУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ

Торманов Н.Т., Төлеуханов С.Т., Мәутенбаев А.Ә., Аблайханова Н.Т.
өл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

Таным теориясы бойынша адамзат баласы оның ішінде өсіп, дамып кележатқан жас бала өзін қоршаған дүниені қалай танып біледі деген мәселеге талдау жасап түсіндіруге бағыттайды. Басқаша айтар болсақ әрбір ұстаздың күнделікті жұмысының теориялық негізі диалектикалық логика мен бірге таным теориясы. Сондықтанда, әрбір мұғалім өзінің шәкірттеріне сапалы білім және тәрбие берудегі басты мақсаты, осы теорияға сүйене отырып білім беру ең басты борышы деп есептеледі.

Атақты философ Эвальд Васильевич Ильенковтың [1] педагогикалық идеяларының бірі адамның психикасына жан дүниесіне сүйену деген болатын. Оған дәлірек анықтама берер болсақ былай деп мазмұндауға болады.

Адамның ақыл ойы (интеллект) немесе алгоритм жиынтығы, күнделікті өмірде пайдаланып жүрген, оның тегінде, басқаша айтқанда генінде жазылмаған. Адамның бас миы сандық компьютерге ұқсас, әмбебап мүше, сондықтан оның есіне сақтау шегінен шықпайтындай етіп кез-келген алгоритмді «енгізуге» болады. Ал, егер алгоритмдер шектен шығатын жағдайда, адамға қойын кітапшасы, картотека және компьютер көмектеседі.

Адамның бас миының, алгоритм арқылы жұмыс атқаруы әлеуметтік эволюция үдірісінде қалыптасқан және оқыту үйрету арқылы бір ұрпақтан екінші ұрпаққа беріліп отырады. Тіпті осы алгоритмдер ғылымның дамуына сәйкес үздіксіз өзгеріп отырады. Адамның бас миы - әмбебап сандық машина, оның «интеллектуалдық» (ақыл, ойындағы) айырмашылығы сондай-ақ екі машина арасындағы, оның құрлысына байланысты емес, маманның жасап енгізген бағдарламасына байланысты.

Ал енді осы екі ұқсастықтың яғни адамның бас миы мен сандық ЭВМ нің арасында қандайда бір «кемістік» барма деген ой тууы мүмкін. Әрине ондай «кемістік» шындығында да бар.

Компьютерге кез келген бағдарламаны программист енгізе алады, ал адам өзіне керекті бағдарламаны ғана енгізе алады. Бір бағдарламаны бала сүйіспеншілікпен, ризалықпен қабылдаса, ал екінші балаға зорлап әрең дегенде «енгізіледі». Әрине ол түсінікті де, баланы зорлап, қинап енгізілген алгоритм, шын мәнінде пайдалы болмайды. Бала оны тез ұмытып, одан әрі күнделікті жұмысында есіне де түсіре алмайды. Адамның тұқымқуалаушылық ерекшеліктерінде алгоритмді таңдау кезінде болады деген жорамал жасауға болады.

Сондықтанда, жоғарыда айтылған тұжырымдамаға сүйенетін болсақ, оқушыға білім беру барысындағы басты мақсат:

- оқушы алдына қойылған мәселені шешуге дайындау, дағдыландыру;
- әртүрлі мәселдерді шешу үшін ең қолайлы, тиімді алгоритмді таңдай білуді үйрету.

Білімді игеру проблемаларды туындайды, шешімін күтеді, ал осы мәселелерді шешудегі тәжірибелер оқушыға жаңа, тиімді алгоритмдерді үйренуге итермелейді.

Оқушыға, жаңа жоғары тиімді алгоритмді нақты игеру үшін, оны дайын түрінде бермеу керек. Оқытушының көмегімен, оқушы алдына қойылған міндеті шешуге пісіп жетілуі керек. Басқаша айтқанда оқыту, білім берудің басты мақсаты ретінде «ортаға» басты проблеманы қоя отырып, оның дайын шешу жолын түсіндірмеу керек. Осыған орай, қазіргі таңдағы мектеп қабырғасында оқушыларға білім беру барысында, көптеген жетіспеушіліктер бары бәрімізге аян. Олар оқушылардың интеллектуалды дамуына тежеу жасауы мүмкін, себебі:

- біріншіден көп жағдайларда бір-бірімен логикалық байланысы нашар, тіпті жоқ, көптеген ақпараттарды еске сақтауға бағдарланған.
- екіншіден тағыда бір ескерілетін жәйт, білім беру, оқыту, материалдарды игеру дайын күйінде беріліп, оқушыға өз бетімен мәселені шешіп игеруге талап қоймайды.
- үшіншіден оқушыға берілетін білім дерексіз түрде шын өмірден бөлектеп (оқшаулап) үйретіледі. Ең маңызды логикалық операция-дерексіздіктен нақтыға деген принцип еске алынбайды.
- төртіншіден мектепте оқушыға білім беруде оқушының жеке басының қызығушылығын есепке алмайды.

Атақты философ Э.В.Ильенковтың [1,2] айтуы бойынша өз бетінше, ретсіз, соншама көп ақпараттарды еске сақтауға оқушының интеллектуалды дамуына кедергі келтіреді. Осының салдарынан мөлшерден тыс көп жүктемелердің әсерінен, алынған ақпараттарды жүйелеп, қорытындылап тұжырымдау іске асырылмай қалды. Ақырында материалды игеру күрделі шартты рефлекске айналып, оның мәніне көңіл бөлінбейді. Сөздерді механикалық түрде жаттап алып мағанасын еске сақтай алмайды.

Кейбір «ақылды» сөздерге шартты рефлекс қалыптасып, қазіргі кездегі кең таралған «дерексіз тестер» оқушының білімін бағалауға қолданылып келеді.

Э.В. Ильенковтың [1,2] пікірі бойынша оқушыларға білім берудегі басты кемшілік дерексіз түсініктердің үстемдігі дейді. Осындай дерексізденген түсініктерді орынсыз дұрыс қолданбау, дүниедегі, қоршаған ортадағы болып жатқан құбылыстар оқушыға біржақты көзқарас қалыптастырады. Шындығында да нақты жан-жақты ойлау оқушының қоршаған орта объектілерге әртүрлі қырынан қарап тұжырым жасауға жол ашады. Нәтижесінде дүние танымдылығы терең, жанжақты болады.

Абстракты түсінік пайдалы болады, егер құбылысты меңгеру, игеру әртүрлі операциямен қосарланып отырса. Бұл жағдайды диалектикалық логикада «дерексіздіктен нақтыға қарай көтерілу, немесе шындыққа жету» деп аталады, ал кәдімгі өмірде «нақты ситуацияны дәлелдеуге пайдалану». Олай болмаған жағдайда, қоршаған ортаны тануға көмектеспейді. Көптеген мұғалімдердің арасында мынандай пікірлер кең таралған, егер мұғалім ғылыми терминдерді көп, жиі қолданатын болса, сабақ берудің деңгейі жоғары болады деп ойлайды. Шындығында сапалы білім берудің деңгейі ғылыми терминдердің санына байланысты емес, ол мазмұндайтын мәселелерді анық, нақты анықтап, оның логикалық тізбегін сақтап түсіндіру әдісіне байланысты. Ал терминдердің мөлшерден тыс көптігі көп жағдайларда кедергі жасайды.

Жастарға білім беру үрдісінде көптен бері талқыланып келе жатқан проблемалық оқыту басқаша айтқанда, мәселелі оқыту. Осы мәселе төңірегінде кейбір авторлар мәселелі оқытуды ерекше «жаңалық» деп қарастырып, оны оқу үрдісіне енгізуді, алдын ала дайындалынған оқыту мәселесі және (проблемалық) мәселелік жағдай туғызу арқылы нақты пәндерге оның мазмұны мен мақсатына сәйкестеп пайдалануды қоштаса, енді бір авторлар мәселелі оқытудың басты факторы мұғалім беретін ақпараттардың мазмұны мен оны қабылдаушы, игеруші оқушының арасындағы қарама-қайшылық туғызушы ретінде қызмет етуші деп қарастырады, басқаша айтқанда субъект пен берілетін материалдың арасындағы қайшылықтар, яғни психологиялық қиындық туғызу деп есептейді. Ал енді тағыда бір топтағы авторлар, мәселелі оқытудың мәні оқу бағдарламасындағы берілген түйінді мәселерді және ғылыми-зерттеу жұмыстарды жүргізу кезінде қолданылады деп айтады. Осындай әртүрлі көзқарастар қайшылықтар туғызып мәселенің мәнін мазмұнын дұрыс талдап қарастыруды күрделендіріп жібереді.

Сондықтанда оқушыларға білім беру жүйесіндегі жаңа технологиясына сәйкес, оларға білім беру үрдісінде оқушы білімді өз бетінше ізденіп, алдына қойылған мәселерді өздері шешіп, талдау жасап, тұжырымдау арқылы шығармашылық қабілеттілігін дамытады. Әрине мұғалімнің басқаруымен. Сондықтанда әрбір мұғалім мәселелі оқыту үрдісін қолдану үшін, диалектиканың заңын және ұстанымын, танымы мен оқыту теориясын толық меңгергенде ғана іске асыра алады.

Сонымен проблемалық оқытудың басты талаптары мұғалімнің оқу материалдарды терең, жан-жақты ашып, болған оқиғаны, құбылыстар мен фактілерді дәлелдей отырып, оқушыға ой туғызып, еркін талқылап, оны тек енжарлықпен есіне сақтау емес, түсіне отырып әртүрлі болжамдар арқылы ойын қайталап айта білу.

Оқу үрдісіне тәрбиелік әсер етуші күш барлық уақытта жеке тұлғаның яғни мұғалімнің диалектикалық әдістер мен нақты пәннен оқыту әдістерін толық меңгеруіне байланысты. Проблемалық оқытудың мәнін

түсіну үшін проблема деген не? Ол ғылыми және практика жүзінде қалай шешуге болады деген сұрақтарға нақты жауап іздейік.

Диалектикалық тұрғыдан объективті дүниедегі әрбір үрдістерде және құбылыста қарама-қайшылықтар кездеседі, ол екі қарама-қайшылықтың бір тұтастықтағы түрінде жүреді. Бірақ бір құбылыстың ішіндегі қарама-қайшылықты құбылыстық проблема деп қарастыруға болмайды. Егер белгілі бір кезеңде екі қарама-қайшылық жақтардан сәйкестік, тепе теңдік немесе тұрақтылық тұрса ондай қарама-қайшылық проблемаға жатпайды. Ал осы айтылған көрсеткіштер бұзылатын болса, оны проблема деп атап, оның шешу жолдарын табу керек.

Мысалы, тірі ағзадағы ассимиляция және диссимиляция үрдісі. Бұл бір-біріне қарама-қарсы зат алмасудың екі жақтары болғанмен екеуі бір тұтас метаболизмнің көрнісі.

Ал, егер осы анаболизм мен катоболизм үрдісі бұзылса, ағзада ауыр жағдай пайда болып, денсаулыққа кері әсерін тигізуші проблема туындайды. Сондықтанда осы мәселені шешу барысында оның себеп-салдарын жан-жақты зерттеп, барлық іс жігерімізді, біліміміз, біліктілік, іскерлік, шеберлігімізді пайдалана отырып зат алмасу процессіндегі қарама-қайшылықты қалпына келтіреміз.

Ал, оқу үрдісінде де осындай мәселе туындайды. Мысалы, оқушылардың үлгеріміндегі қарама-қайшылықты айтуға болады.

Бұл үрдістегі басты құбылыс – оқу үрдісіндегі объективтік логикалық қарама-қайшылық деп, оқыту нақты іске асырумен әрбір оқушының мүмкіндігі (базалық білімі, танымдылыққа, білім алуға тырысады, еңбек қорлығы т.б.). Осы мәселені проблема деп атауға бола ма? «Ия» депте, «жоқ» депте айтуға болады. Егер оқушының үлгерімі «жақсы», «өте жақсы» деңгейде болса, бұл жерде қарама-қайшылық жоқ, тұрақты тепе-теңдік деп қарастыруға болады. Яғни оқыту жүйесі мен материалды игеру, меңгеру арасында ешқандай жанжал, даудамай жоқ. Ал оқушының үлгерімі төмен болса, қарама-қайшылық туындаған екі жақтың арасында тепе-теңдік бұзылған, ол үлкен проблема, енді осыны шешудің себеп-салдарын іздестіріп, қандай байланыс заңдылықтары бұзылған, оның бір жағы «анықтаушы» деп алсақ, екінші жағы «анықталушы». Осы екі жақтағы басты себепін «анықтаушы» яғни оқу материалын түсіндіру барысындағы сапасының төмендегінен, екінші жақтың игеруі төмендеп, яғни оқушының білім сапасы нашар екендігін байқауға болады [3,4]. Сондықтанда осы арадағы екі жақтағы қарама-қайшылықты тұрақтандыру, тепе-теңдікке кілттің жолдарын іздестіру керек.

Көп жерде қарама-қайшылық болса, сол жерде проблема туындайды. Оқу үрдісінде бұл қарамақайшылық түсіндіру және дәлелдеме арқылы шешіледі, ал бұл дегеніміз шығармашылық әдістің түрі болып табылады.

Демек, материалистік диалектиканы жақсы меңгергенде ғана мұғалім арақайшылықтарды түсініп және түсіндіріп мәселені шешуге жол ашады.

Сөйтіп мәселелі оқыту дегеніміз диалектикалық әдісті қолдану арқылы оқыту.

Қазіргі кезде оқыту үрдісіне ақпараттың және проблемалық әдістер жиі қолданып келеді. Әрине бұл оқыту жүйесіне әртүрлі қарама-қайшылықтарды туғызады. Әзірге, информатикалық сипат басты анықтаушы орын алатын болса, онда мұғалімнің басты борышы оқу үрдісінде проблемалық сипат басты орында тұрғанға қол жеткізу тиіс, яғни осы қарама-қайшылықты анықтаушы деңгейге дейін көтеру керек. Сонда ғана білім брудің сапасын дұрыс шешуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Лобастов Г. В. Философия Э. В. Ильенкова // Вопросы философии. — 2000. — № 2. — С.169—175.
2. Науменко Л. К., Эвальд Ильенков и мировая философия // Вопросы философии. — 2005. — № 5. — С.132—144.
3. Диалектическая логика. Очерки истории и теории [2-е изд., доп.]. — Москва, 1984.
4. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении. — Москва, 1997.